

“Pokusne stanice propasti svijeta”. Apokaliptični scenariji fantastike u književnosti njemačkoga jezičnog prostora prije i poslije Prvoga svjetskog rata*

Opće je poznato da – kada se poremeti ravnoteža vladajućih religija – duhovi i demoni ispužu iz svojih skrovišta. To vrijedi i za fantastiku napisanu na njemačkom jeziku¹ koja je pravi bum doživjela u prvoj trećini 20. stoljeća; ona ne spada nužno u kanonsku književnost svog vremena, nego je uglavnom riječ o brzo napisanoj *pulp fiction* za uglavnom brzu lektiru, o korpusu koji je danas posve zaboravljen. Ta je književnost nastala u isto vrijeme, no istodobno i neovisno o onim zloslutnim i apokaliptičnim tekstovima koje još danas čitamo, poput tekstova Franza Kafke² ili pak *Posljednjih dana čovječanstva* (*Die letzten Tage der Menschheit*) Karla Krausa, nastalih u vremenu od 1915. do 1922, ali isto tako istodobno i s krajolicima propasti svijeta ekspresionističkog slikara Ludwiga Meidnera, nastalih 1912–1913. Apokaliptički (*bon?*) ton koji je Jacques Derrida³ pripisivao 1980-im godinama, u godinama prije ili nakon Prvoga svjetskog rata – iz manje ili više evidentnih razloga – sasvim očito pripada dominantnim “structures of feeling”⁴ koje obilježavaju kulturu epohe, ‘duh vremena’ (da posegnem za tom demodiranom riječju).

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta HRZZ “Postimperijalni narativi u srednjoeuropskim književnostima moderne” (IP-2014-09-2307 POSTIMPERIAL).

¹ Za pobliže objašnjenje pojma odnosno žanra (književne) fantastike usp. Christian W. Thomsen, Jens Malte Fischer (ur.): *Phantastik in Literatur und Kunst*. Darmstadt 1980; Clemens Ruthner, Ursula Reber, Markus May (ur.): *Nach Todorov. Neuere Zugänge zu einer Definition des Phantastischen in der Literatur*. Tübingen 2006.

² Jedan prominentni germanist je već u godinama nakon *Drugoga* svjetskog rata pisao da su autori fantastične književnosti iz Kafkina okružja u velikoj mjeri zaboravljeni tako da se on “danas [...] smatra jedinstvenim u svome vremenu”. Oko 1920. njegov nedvojbeno jedinstven glas shvatio bi se kao dio zbora suvremenika (Wolfgang Kayser: *Das Grotteske. Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*. Oldenburg, Hamburg 1957, str. 157).

³ Jacques Derrida: “No Apocalypse, Not Now”. U: *Diacritics* 14/2 (ljetno 1984), str. 20–31, ovdje str. 23.

⁴ Taj kulturološko-povijesni pojam koncipirao je Raymond Williams: *Marxism and Literature*. Oxford, New York 1977, str. 128 i d.

Zaokret prema fantastici u književnosti (i filmu!) na njemačkom jeziku prije i nakon razdoblja 1914–1918. u svakom se slučaju može smatrati reakcijom na kulturu *fin-de-siècle*, bez dvojbe i njezinom tamnom stranom, njezinim naličjem. Ti “tekstovi tjeskobe”, kako ih naziva Claudia Gerhards,⁵ nadovezuju se na paradigmu “jastva kojemu nema spasa” (“das unrettbare Ich”⁶) fizičara i filozofa Ernsta Macha: problemi identiteta koji se pojavljuju istodobno s radikalnim političkim i socijalno-ekonomskim lomovima u razdoblju moderne oko 1900. godine, poput primjerice procesa otuđenja u nastajućem masovnom društvu, rapidno rastućih gradova, ali i radikalnih promjena na području seksualnosti i rodosti ili pak smanjenje značenja religije naočigled dominacije materijalizma u filozofiji i znanosti. S tim u vezi valja podsjetiti na riječi Hermanna Bahra kojima nastupa kao popularni glasnik Machova empiriokriticizma:

Jastvo se ne može spasiti. Um je srušio stare bogove i uklonio prijestolja s naše zemlje. Sada prijeti da uništi i nas. Tada ćemo spoznati da element našeg života nije istina nego iluzija. Za mene ne vrijedi ono što je istinito, nego ono što trebam, a Sunce svejedno izlazi, zemlja je stvarna, a ja sam ja.⁷

Iz toga epohalnog citata jasno proizlazi kako suvremeno osjećanje realnosti, na epistemološkoj razini i na razini svijeta života, postupno klizi u irealno i nadrealno, dimenzije koje se djelovanjem šoka modernoga tehnološkog rata eksponencijalno pojačavaju. To je i glavno polazište suvremene fantastike u knji-

⁵ Claudia Gerhards: *Apokalypse und Moderne. A. Kubins ‘Die andere Seite’ und E. Jüngers Frühwerk*. Würzburg 1999, str. 138.

⁶ Vgl. Ernst Mach: *Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum psychischen* [1886]. Reprint der 9. Aufl. 1922. Darmstadt 1991. Außerdem in Gotthart Wunberg (ur.): *Die Wiener Moderne*. Stuttgart 1981, str. 137–145, ovdje str. 142.

⁷ Hermann Bahr: “Das unrettbare Ich”. U: *Dialog vom Tragischen* [1904]. Citirano prema: Gotthart Wunberg (ur.): *Die Wiener Moderne*, str. 148.

ževnosti, umjetnosti i (nešto kasnije) filmu koja životni osjećaj oslikava odnosno vizualizira slikama horora iz tradicije – duhovima, demonima itd., ali i posve novim tvorevinama. Žanr imaginarnog, spekulativnog i nastranog tematizira tako na svoj način političku pozadinu epohe, tj. privremeni vrhunac građanskog imperijalizma i kapitalizma koji je doveo do povijesne prekretnice 1914. i do propasti nekoliko starih europskih imperija 1917–1919.

Sve to zbiva se u kulturnom kontekstu nove recepcije takozvane ‘crne’ romantike u njemačkom jezičnom prostoru (dakle E. T. A. Hoffmanna, E. A. Poea i drugih), dekadentne književnosti importirane iz Francuske,⁸ potom već spomenutoga njemačkog ekspresionizma i sve utjecajnijih radikalnih ideologija, ali i okultno-ezoterijskih ideja.⁹ Najvažniji autori fantastike proizašli iz tog supstrata redom pripadaju generaciji stasaloj nakon razdoblja nagloga ekonomskog razvitka druge polovice 19. stoljeća: Gustav Meyrink (1868–1932), Karl Hans Strobl (1877–1946), Hanns Heinz Ewers (1871–1943), Franz Spunda (1890–1963), Leo Perutz (1882–1957) i drugi. Zanimljivo je pritom da većina tih pisaca horora (*avant la lettre*) potječe iz kulturnog konteksta Habsburške Monarhije; njihova, dijelom i senzacionalistička, estetika te činjenica da su se mnogi od njih kasnije zalagali za radikalno-nacionalističke ideologije, drži žanr u književnom smislu sve do danas na lošem glasu.¹⁰

Usp. k tome, riječ je o važnom korpusu tekstova koji nam omogućuje da uz pomoć u njima kultiviranog iracionalizma dobijemo uvid u ono “politički nesvjesno” odnosno “socijalno imaginarno”¹¹ tog vremena – jer, ta literatura prodavala se više nego dobro upravo za vrijeme Prvoga svjetskog rata i nakon njega, tako da možemo poći od toga da je pogodila u njegovu srž, odnosno da ju je i sama dijelom formirala. Kao Meyrinkov čuveni roman *Golem* (1915), i Ewersov je roman *Alraune* (*Mandragola*, 1911) o umjetno stvorenoj odnosno načinjenoj ženi bio jedan od najčitanijih beletrističkih tekstova za vrijeme rata, a može se pretpostaviti da ga je pročitao i mladi Hitler. U

skoro svim tim tekstovima važnu ulogu imaju apokaliptičke i hilijastičke predodžbe.¹²

S tim u vezi i nekoliko općenitih razmišljanja koja se nedvojbeno mogu nadopuniti: kao što je lucidno pokazala književna znanstvenica Claudia Gerhards, apokalipsa se u kršćanskoj tradiciji shvaća “kao posljednja velika priča” koja na paradoksalan način u isti “poredak stavlja”¹³ i krajnju katastrofu propasti svijeta i kaos koji propast donosi ljudima. S tim u skladu se i prvobitno značenje apokalipse više odnosilo na otkrivenje nego na kraj svijeta. Taj “hermeneutički pogled”¹⁴ zadržava se i u sekularnim apokaliptičkim modernim – iako se sada “ne tumače znakovi božji nego šifre procesa propadanja koje je inicirala ljudska ruka”,¹⁵ iza kojih se, dakako, može raspoznati i plan spasenja. Riječima Eve Horn: “Katastrofa čini komplicirani svijet razumljivijim.”¹⁶

Književne tekstove koje Alice Bolterauer naziva “pričama o svjetskoj katastrofi”,¹⁷ s tim biblijskim obrascem povezuju radikalizam i antiliberalizam: postojeći zemaljski poredak više se ne može reformirati, jedino što se s njim može učiniti jest razoriti ga. Jedna od figura mišljenja moderne koja se očituje u njezinim najradikalnijim političkim ideologijama, ostvaruje se i u apokaliptičkom narativu: da je “sveobuhvatna obnova moguća jedino uništenjem staroga”.¹⁸ Time se iza ambivalentnih destruktivnih fantazija¹⁹ naposljetku skriva i želja za rekonstrukcijom fragmentiranog svijeta. To može predstavljati i razinu na kojoj bi kršćanska vjera prešla u Novi Jeruzalem kojem bi se potom, na katastrofalan način, pridružili totalitarni masovni politički pokreti 20. stoljeća.

0) KAPITALIZAM & KONZERVATIVIZAM (K.U.K.): KUBINOV MASTER NARRATIVE

Jedan od utemeljujućih primjeraka modernističkoga apokaliptičkog romana na njemačkom jeziku je *Die andere Seite* (*Druga strana*) čiji je autor poznati grafičar i ilustrator knjiga Alfred Kubin

⁸ O toj tradiciji usp. Werner Wille: *Studien zur Dekadenz in Romanen um die Jahrhundertwende*. Greifswald 1930; Julia S. Happ: *Literarische Dekadenz. Denkfiguren und poetische Konstellationen*. Würzburg 2015.

⁹ Usp. i Marianne Wünsch: *Die Fantastische Literatur der Frühen Moderne (1890–1930). Definition – Denkgeschichtlicher Kontext – Strukturen*. München 1991.

¹⁰ Podrobniji pregled žanra u razdoblju između 1900. i 1933. usp. u Clemens Ruthner: “Andererseits. Die deutschsprachige Phantastik des frühen 20. Jahrhunderts in ihrem kulturhistorischen Kontext”. U: C. R. et al. (ur.): “*Der Demiurg ist ein Zwitter*”. A. Kubin und die deutschsprachige Phantastik. München 1999, str. 165–191.

¹¹ Usp. Constantin Castoriadis: *L’institution imaginaire de la société*. Paris 1975, osobito str. 203; Fredrick Jameson: *Das politische Unbewußte. Literatur als Symbol sozialen Handelns*. Übers. von Ursula Bauer u.a. Reinbek 1988.

¹² S tim u vezi usp. analize u Clemens Ruthner: *Unheimliche Wiederkehr. Interpretationen zu den gespenstischen Romanfiguren bei Ewers, Meyrink, Soyka, Spunda und Strobl*. Meitingen 1993.

¹³ Gerhards: *Apokalypse und Moderne*, str. 29.

¹⁴ Isto, str. 31.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Eva Horn: *Zukunft als Katastrophe*. Frankfurt/M. 2014, str. 21.

¹⁷ Alice Bolterauer: “‘Geh ma halt a bisserl unter...’ Der Weltuntergang als Thema der Literatur”. U: Kaindl, Heimo, Ruhri, Alois (ur.): *Weltuntergänge. Ängste und Hoffnungen an einer Jahrtausendwende*. Graz 2000.

¹⁸ Gerhards: *Apokalypse und Moderne*, str. 30.

¹⁹ Eva Horn upozorila je na to kako fikcije katastrofe s jedne strane teže “za svojim sprečavanjem”, s druge pak strane očituju čudnu žudnju za razaranjem (Horn, *Zukunft als Katastrophe*, str. 25).

(1877–1959), jedan od onih napola zaboravljenih “epohalnih”²⁰ tekstova prijeloma stoljeća na nje-mačkom jezičnom području. Suvremena publika brzo je prihvatila Kubinovu knjigu, knjigu koja će ostati i jedini roman likovnog umjetnika. Izišao je 1909. godine, popraćen ilustracijama samog autora, što mu je dalo značaj osobite intermedijalne umjetnine; nekoliko kasnijih izdanja i prerađeno novo izdanje (1952) uslijedila su još za Kubinova života, a tekst se i danas – premda nažalost bez ilustracija – može naći u džepnom izdanju.

U romanu se u vidu fiktivnog putopisa prikazuje dobrovoljna emigracija pripovjedača u prvom licu iz Münchena u Središnju Aziju, prikaz što stoji u tradiciji književne utopije odnosno distopije te suvremenih reformskih pokreta, pokreta koji su se zalagali za promjenu načina života. Protagonista, neimenovanog umjetnika, poziva njegov nekadašnji školski kolega Claus Patera koji je nakon pustolovnog života u Aziji stekao silno bogatstvo, u staromodno “carstvo snova” nazvano Perle koje je on osnovao i koje je u međuvremenu postalo pribježištem za 65.000 protivnika moderne iz Europe, ali i poprištem megalomanskog eksperimenta s ljudima. Sve više se naime raspoznaje da carstvom snova njegov gospodar Patera, poput božanstva, upravlja i usto manipulira hipnotičkim, pa i magičnim silama. Perle, kako se pokazuje, više pobuđuje dojam otrcanog šarma Srednje Europe iz druge ruke nego što odaje karizmu umjetnog raja; jer, u toj retrospektivnoj utopiji dopuštene su samo stare, istrošene zgrade i nesvakidašnji ljudi te srednjoeuropska moda i sprave što potječu iz vremena prije 1860-ih godina.²¹ Osim što nudi mogućnosti interpretiranja s aspekta filozofije umjetnosti i filozofije života, ali i ezoterijske i dubinski psihološke interpretacije, *Druga strana* kao mnogoznačna megalegorija može se čitati i kao politička satira na Habsburšku Monarhiju (kao što sam iscrpno pokazao na drugom mjestu²²).

Nakon niza osobnih nesreća što kulminiraju smrću njegove žene, Kubinov protagonist postaje kroničarem i komentatorom²³ propasti tajnovite umjet-

ničke države, propasti koju on preživljava, a koju je prouzročio pridošlica iz Amerike koji bi nam se danas učinio progresivnim prethodnikom Donalda Trumpa. Taj drugi milijunaš, “kralj usoljenog mesa”²⁴ Herkules Bell, osniva u Perleu političko udruženje “Lucifer”, navodeći stanovnike carstva snova na populistički način da se pobune protiv svoga nevidljivog, ali posvuda prisutnog vladara Patere. To artifičijelno, staromodno društvo na kraju doživljava propast koja se pripovjedno inscenira kao prirodni kraj svijeta, ali i kao građanski rat i apokaliptička bakanalija, pri čemu je propast jednako neobjašnjiva kao što je neobjašnjivo i kako se provodi Paterina vladavina:

Iz više položene francuske četvrti lagano se, poput bujice lave, valjala masa blata, smeća, krvi, utroba, životinjskih i ljudskih lešina. U toj smjesi, što se svjetlucala u svim bojama truleži, tapkali su posljednji sanjari. Još su samo mumljali nerazumljive riječi [...] izgubili su moć govora. Skoro svi bili su goli, snažniji muškarci odgurivali su slabije žene u bujicu truleži u kojoj su, opijene isparavanjima, nestajale. Veliki je trg nalikovao gigantskoj kloaki u kojoj su jedni druge, koristeći svoje zadnje snage, gušili.²⁵

Kolektivna erupcija atavističkog primitivizma nikoga ne može ostaviti ravnodušnim. Kasnije se još dodaje: “Nepregledno more ruševina; gomila smeća, kaljuža, grumeni opeka – gigantsko smetlište jednog grada.”²⁶

Kubinov roman ostavio je dubok dojam na suvremenike, pa i na Ernsta Jüngerera – prije svega nakon svršetka Prvoga svjetskog rata i raspada Habsburške Monarhije, ali i u razdoblju totalitarnih poredaka u Srednjoj Europi prije i nakon 1945. godine – a često je prikazivan i kao sanjarsko proročanstvo traumatične povijesti kratkoga 20. stoljeća. Trajno je zbunjivao i svojim ilustracijama na osnovi kojih se roman u neku ruku može promatrati kao *graphic novel*: brda golih leševa kojima se prikazuje scenarij propasti svijeta²⁷ na bolno ganutljiv način anticipiraju genocide Drugoga svjetskog rata.

Dakako, malo je znanstvenog povoda da se autor i umjetnik Kubin prikazuje kao *poeta vates*, a čemu je on i sam bitno pridonio svojim megalomanskim samoprikazima u ranim godinama. Više bi se isplatilo pokazati kako je Kubin stvorio učinkovit narativ koji se intertekstualno nastavio i u 1920-e godine i u grotesknoj imaginaciji fokusirao bitna pitanja vremena, pritom ne nudeći nikakve neproblematične odgovore na povijest velikog epohalnog loma prije, za vrijeme i nakon Prvoga svjetskog rata. Riječima Eve Horn, i ovdje inscenirana katastrofa ono “potajice

²⁰ Ernst Jünger, 9. 1. 1984, citirano prema: Josef Demmelbauer: “Vom absterbenden zum totalen Staat. Von der ‘anderen Seite’ Kubins zum ‘Arbeiter’ Jüngers”. U: Hermann Weber (ur.): *Recht, Staat und Politik im Bild der Dichtung*. Berlin 2003, str. 127–141, ovdje str. 126.

²¹ Usp. Alfred Kubin: *Die andere Seite. Ein phantastischer Roman*. München 1975, str. 18 *et passim*.

²² Usp. Clemens Ruthner: ‘Habsburg’s Dark Continent’. *Postkoloniale Lektüren zur österreichischen Literatur und Kultur im langen 19. Jh.* Tübingen 2017, pogl. B.3.

²³ Jedna bečka književna znanstvenica u svojoj knjizi na temu katastrofe taj središnji lik “posljednjeg čovjeka”, tipičnog za žanr, analizira na sljedeći način: on/ona istodobno je “svjedok i žrtva propasti”, “antropološki pokusni lik” književnoga “kriznog eksperimenta”, lik koji raspolaže “dvostrukim pogledom” (sudjelovanje i analiza); usp. Eva Horn: *Zukunft als Katastrophe*. Frankfurt/M. 2014, str. 28 i d.

²⁴ Kubin: *Die andere Seite*, str. 172.

²⁵ Isto, str. 252.

²⁶ Isto, str. 271.

²⁷ Usp. Kubin: *Die andere Seite*, str. XXX.

prijeteće” epohe “izdiže” iz njegove “latencije”.²⁸ U daljnjem tekstu to ću pokušati prikazati na još nekoliko fantastičnih romana tog vremena koji se nadovezuju na Kubinove motive.

1) (VAMPIRSKE) BOLESTI

Fantastično-apokaliptički narativ rado poseže za metaforama bolesti kao modelom objašnjenja, pri čemu prikazane infekcije djeluju istodobno tjelesno, duhovno i metafizički/natprirodno. Kao paradigmatke navodim ovdje dva teksta.

Roman *Vampyr* (*Vampir*) Hannsa Heinza Ewersa napisan je za vrijeme Prvog svjetskog rata u SAD-u, gdje je autor od 1917. godine bio zatočen zbog sumnje da je njemački špijun.²⁹ Njegov književni *alter ego* Frank Braun ima slične doživljaje prije nego što u sebi, pod utjecajem lijepe Židovke Lotte Lewi, spozna vampira iz naslova romana. Navodno opasna *femme fatale* time se pokazuje kao proročica koja mu objašnjava svijet:

Ona mu reče: “To je zaludenost krvlju. Negdje je započelo, u jednoj zemlji ili u više njih istodobno. To je vrlo zarazno, povlači za sobom sve što s njim dođe u doticaj. Krv, ljudi hoće krv! – Kao ti! [...] Čovječanstvo je obuzela groznica – i mora piti krv da bi bilo zdravo i mlado! [...]”³⁰

Ewersovo pretvaranje vampira u čovjeka ide i dalje. Na kraju romana nije samo njegov jedinstveni protagonist onaj koji je od nietzscheanskoga vitalnog čovjeka pod dojmom bolesne svjetske politike ostao bez elana i energije. Nakon poraza u Velikom ratu Njemačka će, kako Lotte Lewi dalje tumači, postati povratnikom koji će opet nasrnuti na svoje neprijatelje:

“Mi smo na tlu”, reče on. “Njemačke više nema.” Njezine oči na to zasvjetlucaju: “*Ustat će iz ništavila ono što se slomilo!*”, prošapta ona. “*Nad njegovom glavom stražari se na sjajnom nebu! Porazit će svoje neprijatelje, pobijedit će sve što ustane protiv njega – poput Horsa, osvjetnika svog oca.*” [...] – Svi dani od sada – danas i sutra i zauvijek bit će: dan mača, dan rata, dan krvi!³¹

Ovdje se oboljenje okreće u pozitivno, i to ne samo da bi se njemačkom revanšizmu pripisala krvožednost, nego zacijelo i stoga da mu se dade mitološko obličje (pri čemu Ewersov – premda ambivalentni – filosemitizam ovdje prije predstavlja

iznimku kada je riječ o prikazu židovskih likova u suvremenoj fantastici).

U krizi se nalazi i biologistički potencijal ‘bolesti kao metafore’;³² u njoj je već sadržana nacistička krilatica ‘ono što nas neće ubiti, očvrnut će nas’. U romanu *Eleagabal Kuperus* (1910) Karla Hansa Strobla, tematski i po vremenu nastanka bliskom Kubinovoj *Drugoj strani*, o tome se kaže: “[...] to je bolest koja uklanja sve štetne sokove, koja sagorijeva sve otpadne tvari u ljudskom tijelu u žaru groznice te organizam čisti i oslobađa.”³³

‘Bolesna’ epoha i utvare, a na koje je upozoravao još Karl Marx 1948. u *Komunističkom manifestu*, sklapaju taktički savez u Stroblovu polemičnom romanu *Umsturz im Jenseits* (*Prevrat u zagrobnom svijetu*, 1921).³⁴ U nekoj vrsti narativnog nastavka, odnosno recikliranju njegova eseja pod naslovom *Die Gehirnkrankheit der Erde* (*Moždana bolest zemlje*),³⁵ formulira jedan od protagonista misao

[...] da se radi o bolesti volje koja je iz nepoznatih razloga nastala u čovjeku samom i potom se zarazom prenosila s jednoga na drugog. On nije znao ono što mi danas dobro znamo, da je to jednostavno bio napad, osvajački rat, prodor sila četvrte dimenzije u svijet triju dimenzija koje se mogu opaziti čulima.³⁶

Uzrok bolesti u Stroblovu romanu, bolesti što poprima globalno opasne razmjere, jest – kako proizlazi iz naslova – “prevrat u zagrobnom svijetu” koji mali duhovi mrtvih iz donjih društvenih slojeva izvode protiv onih velikih. U ljubavi prema hladetini što podsjeća na H. P. Lovecrafta (1890–1937), velikoga suvremenog američkog predstavnika horora, ovdje se moderni masovni pokreti lijeve provenijencije perhoreciraju kao gnusni producenti sluzi.³⁷

Klokočući i mljackajući zemlja je izbacivala dijelove bezbrojnih tijela, spuštali su se iz zraka, visjeli su poput grumena, poput pramenova, poput grozdova na golom, poput šiba svijenom drveću. [...] Uvaljali su se u klizavo tlo, izvlačili su iz njega niti žilave sluzi, obavijeni ljepljivom zelenom masom, iz žilave podrhtavajuće mase hladetine otimala su se jata odvratnih lemura.

Izgubio sam svaku nadu u spas... Kraj svijeta, sudnji dan bio je tu...³⁸

²⁸ Usp. Susan Sontag: *Illness as Metaphor*. New York 1978.

²⁹ Karl Hans Strobl: *Eleagabal Kuperus. Roman*. München 1918, str. 346.

³⁰ Opširnija analiza u Ruthner: *Unheimliche Wiederkehr*, pogl. 2.

³¹ Objavljeno u *Der Tag* (Berlin), 1. 5. 1917.

³² Karl Hans Strobl: *Umsturz im Jenseits. Phantastischer Roman*. München 1920, str. 187.

³³ O pojmu perhorisciranja usp. Hans R. Brittacher: *Ästhetik des Horrors. Gespenster, Vampire, Monster, Teufel und künstliche Menschen in der phantastischen Literatur*. Frankfurt/M. 1994.

³⁴ Strobl: *Umsturz im Jenseits*, str. 271–271.

²⁸ Horn: *Zukunft als Katastrophe*, str. 25.

²⁹ Opširnije o okolnostima nastanka i analizi romana usp. Ruthner: *Unheimliche Wiederkehr*, pogl. 1.

³⁰ Hanns Heinz Ewers: *Vampyr. Ein verwilderter Roman in Fetzen und Farben*. München 1921, str. 476–477.

³¹ Isto, str. 477–478 (kurziv u izvorniku).

Prevrat onih “pohotnih, neobuzdanih, zavišću ispunjenih, tjeskobnih ropkih duša”³⁹ u onostranom svijetu kod Strobla i ovostrani svijet gura u moguću propast (i jednostavno se u tim zbivanjima može prepoznati refleksija turbulentnih događaja za srednjoeuropskih pokušaja prevrata i sovjetskih republika 1918–1919. godine). Razaranje organski zamišljenog poretka može se spriječiti samo intervencijom velikih duhova – s Goetheom na čelu! – koji nude i pouku.⁴⁰ Bolest kao metafora u sljedećim će godinama i desetljećima ponuditi još drastičnije terapije, poput one u vampirskom filmu *Nosferatu* Friedricha Wilhelma Murnaua: samožrtvovanje protagonistice ne bi li se zaustavio niz infekcija. Od prikaza politički drukčijega kao klice bolesti nije više dalek put do uništenja gamadi.

2. FANTASTIČNE MASOVNE PSIHOLOGIJE

Murnauova legendarna filmska adaptacija *Dracule* iz 1921. godine ima paradigmatiku vrijednost. Ona pokazuje kako požuda za novcem u Njemačku privlači ‘nacionalno tuđe’ koji zemlju inficiraju kugom i masovnom pobunom. Iza *Nosferatua*, vampira sa štakorskim zubima, lako se može zamisliti maska onoga stranog koju su mnogi poistovjećivali sa Židovima kao metom sve jačeg antisemitizma u Srednjoj Europi.⁴¹

Osim rasističkog isključivanja onoga drugog može se u fantastičnim tekstovima i filmovima onog vremena primijetiti još jedan impuls: napuštanje epohe prosvijećenog subjekta u eri masovnog društva. Kao u *Prevratu u zagrobnom svijetu*, fantastika pokušava, istodobno s humanističkim i društvenim znanostima, ponuditi modele objašnjenja nastanka onih razornih masa koje se mogu označiti odgovornima – ili neodgovornima – za katastrofalne prevrate 20. stoljeća. Istovremenost s nastankom poznatoga monumentalnog eseja Eliasa Canettija *Masse und Macht (Masa i moć)* koji je objavljen 1960. godine, ali početak rada na njemu datira u 1920-e godine, ne može se dakle nikako označiti slučajnom.

No već i Freudov rad *Massenpsychologie und Ich-Analyse (Masovna psihologija i analiza ega)* iz 1921. godine, nadovezujući se na Gustavea Le Bona, ima za temu masu i njezinu povodljivost za vođom.⁴² Upravo to su teme kojima se intenzivno bavi suvremena fantastika. Kao primjer mogu se navesti dva romana bečkog autora Otta Soyke (1882–1955): u romanu

Die Traumpeitsche (Bič snova), također iz 1921. godine, jednom izumitelju – slično kao i u kasnije objavljenom romanu *St. Petri Schnee (Snijeg na Petrovo)*, 1933) Lea Perutza – uspijeva pomoću droga manipulirati snovima ljudi.⁴³ U drugom Soykinom romanu, pod naslovom *Eva Morsini* objavljenom 1923. godine, duh Katarine Velike, sugestivno ovladajući masama, uspijeva se domoći vlasti nad svijetom i potom planet stjerati na rub propasti;⁴⁴ inače, i ovdje se poseže za usporedbom s duhovnom bolešću. Likovima se čini kao da ih

“vodi” – jedno neodoljivo htijenje, uspijevali su svladati prepreke na kojima bi inače svatko propao. No oni su to činili kao nesvjesne sile, a ne kao razumni i misleći ljudi. [...] “Ljudski automati nadljudske snage”, tu je riječ u jednoj kasnijoj prilici izgovorio Wolfram.⁴⁵

U tekstovima tog tipa – kao što su uočili kritični suvremenici poput Siegfrieda Kracauera i Lotte Eisner na osnovi ranoga weimarskog filma, na likovima poput *Nosferatua* i dr. Caligarija⁴⁶ – zamjetljiva je opsesija mračnim, demonskim likovima vođa što se pojavljuju kao posljedica poslijeratne krize i potom sredinom 1920-ih godina ponovo nestaju učvršćenjem monetarne stabilnosti; na jezovit način oni, kako se čini, istodobno tipološki najavljuju fenomen Hitlera. Za razliku od uobičajene teze – teze o postimperialnom društvu bez očeva u Njemačkoj i Austriji – može se u idejnopovijesnom smislu dodati sljedeće: ti demonski zavodnici masa u fantastici istodobno su i posljednja apoteoza vulgarno-nietzscheanskoga čovjeka djela, posljednji interpretativni model koji potvrđuje povijesnu sposobnost djelovanja iznimnih pojedinaca u masovnom društvu i iznad njega, društvu u kojem se čini da je sve staro i uobičajeno osuđeno na propast.

3. SEKSUALNOST I ‘IZOPAČENOST’

Nakon Alfreda Kubina propast svijeta odvija se prema scenariju čiju povijesnu inspiraciju Strobl između redaka uočava u tradiciji Boscha i Brueghela kada se u njegovu prvom fantastičnom romanu

³⁹ Isto, str. 152.

⁴⁰ Isto, str. 142–155.

⁴¹ Usp. Clemens Ruthner: “Vampirische Schattenspiele. F.W. Murnau’s ‘Nosferatu’”. U: Keppler, von Stephan, Will, Michael (ur.): *Der Vampirfilm: Klassiker des Genres in Einzelinterpretationen*. Würzburg 2006, str. 29–54.

⁴² Usp. Sigmund Freud: “Massenpsychologie und Ich-Analyse”. U: Mitscherlich, von Alexander und Margarete (ur.): *S.F.: Studienausgabe*. Frankfurt ⁵1980, Bd. IX, str. 65–134.

⁴³ Opširnije o tome usp. Ruthner: *Am Rande. Kanon, Kulturökonomie und die Intertextualität des Marginalen am Bsp. der (österreich.) Phantastik im 20. Jh.* Tübingen 2004, pogl. IIIc.

⁴⁴ Već ranije sam upozorio na sličnosti s romanom Gustava Meyrinka *Walpurgisnacht*. Usp. Fledermäuse: *Walpurgisnacht*. München, Wien 1982. str. 167–378; usp. Ruthner: *Unheimliche Wiederkehr*, str. 168–169 (odnosno poglavlje 4 koje se odnosi na analizu romana).

⁴⁵ Otto Soyka: *Eva Morsini. Die Frau, die war... Roman*. München 1923, str. 80–81.

⁴⁶ Usp. Siegfried Kracauer: “Werke”. Müller-Bach, Inka, Belke, Ingrid (ur.): *Von Caligari bis Hitler* [1947]. Bd. 2,1, Frankfurt/M., Berlin 2012; Lotte Eisner: *Die Dämonische Leinwand*. Wiesbaden 1955.

sedam smrtnih grijeha sjedinjuje u jezivu simfoniju očajanja. Škrci su izobličeni lica sjedili usred svojih blaga, s oružjem pri ruci kojim su pokušavali otjerati lakomce koji čak ni u tim posljednjim satima nisu mogli suzbiti svoj jal. Prežderavanje i pijančevanje u mahnitom su zanosu ovladali drugima, dok su muškarci i žene nasrtali jedni na druge, trgali si odjeću s tjelesa i besramno se razgovitviji slavili zadnje orgije pohote.⁴⁷

Već i prominentna pozicija kao konačni svršetak pokazuje kako je u modernoj apokalipsi ključna uloga namijenjena seksualnosti. Kada protagonisti(ce) naočigled kraja svijeta, kako se čini, namah pomišljaju na kopulaciju, ta opsesija stoji znatno manje u vezi s kuhinjskom psihologijom autora nego s dubinskom seksualizacijom društva nakon prijeloma stoljeća: povećano značenje što se u znanstvenom i društvenom smislu u 20. stoljeću pripisuje spolnosti te radikalna promjena odnosa među spolovima i sveopće labavljenje kasnoimperijalnog i postimperijalnog razdoblja prouzročeno svjetskim ratom: sve su to iskoraci kojima se iz konzervativne perspektive pripisivalo nešto zloslutno.⁴⁸ Seksualnost u tim narativima istodobno fungira kao pokretač i kao medij propasti u tradiciji Sodome i Gomore.

Središnja uloga pri kolektivnom odlasku čovječanstva u pakao seksu pripada u romanu *Devachan* (1921), takozvanom “magičnom romanu” Franza Spunde, Nijemca iz Moravske, kojeg Hermann Bahr spominje u svojim dnevnicima iz 1921–1922. godine kao “Julesa Vernea okultizma”, a koji će kasnije postati uvjereni nacist.⁴⁹ Turbulentna, postekspresionistička priča započinje time što se u jednoj pećini na Madagaskaru, koji je u skladu s okultnim vjerovanjem ostatak potonulog kontinenta Lemurije, otkriva *rmoahal*, neka vrsta grala i utjelovljenje seksualne magije, koji pobuđuje mračne instinkte odnosno potiče nadnaravnu pohotu. U svrhu komercijalnog korištenja tog načela u blizini Beča izumitelj Elvers i kapitalisti Bolk & Snyders grade *devachan*, neku vrstu ezoterične *wellness* oaze koja se naposljetku pokazuje kao eros-centar u koji se slijevaju bogataši svijeta da uživaju u čarima *rmoahala*. To ne dovodi samo do njihova ekonomskog i moralnog sloma, nego i cijelo čovječanstvo donosi na rub propasti, jer *rmoahal* crpi životnu snagu, čineći čovjeka tromim i malaksalim:

Onima koji su stekli tu snagu otvaraju se neslućene erotske mogućnosti što ne poznaju nikakvu reakciju budući da se pojave umora živaca dokidaju energijom što dotječe izvana. [...] Čovjek svojim tijelom, dušom i duhom postaje do tada neslućenim libidom. Riječju, radi se o eterniziranju užitka što inače traje jedan trenutak.⁵⁰

⁴⁷ Strobl: *Eleagabal Kuperus*, str. 244.

⁴⁸ Usp. Franz X. Eder: *Kultur der Begierde. Eine Geschichte der Sexualität*. München 2009.

⁴⁹ O romanu i autoru opširnije usp. Ruthner: *Unheimliche Wiederkehr*, pogl. 3.

⁵⁰ Franz Spunda: *Devachan. Magischer Roman*. Wien, Prag, Leipzig 1921, str. 61.

U skladu s interesom klijenta *rmoahal* omogućuje onima koji traže tjelesne ekstese da dosegnu ultimativni orgazam, a onima koji su skloni mistici pruža neslućene ekstaze duha. Time se na senzacionalistički način zaziva dekadentna kultura prijeloma stoljeća⁵¹ i njezine reforme načina života, naposljetku i dokida tako što u romanu *femme fatale* Basilissa rađa Adama Kadmona, mitskog nadčovjeka, da bi naposljetku Irenäus, bivši redovnik, otklonio opasnost što prijeti od *rmoahala* i *devachana*. Iza sinkretističkog prožimanja ezoteričnog i vulgarno nietzscheanskog može se uočiti i diskurs ‘izopačenosti’⁵² *fin de sièclea* za čije će dijagnoze vremena radikalno nacionalističke i sovjetske ideologije 1930-ih i 1940-ih godina vrlo skoro ponuditi brutalne terapije.

4. AGENTI ZLA: KAPITALISTI, ŽENE, EGZOTI

U logici pripovijedanja ovdje prezentirane fantastične književnosti bolest, masovna psihoza, seksualna izopačenost u povezanosti s demonskim silama mogu razviti svoju štetnu djelatnost tek kada im u tome otvorenu potporu pruže njezini pokorni agenti u ovostranom svijetu. Sklonost fantastičnih romana likovima fatalnih žena (poput Lotte Lewi ili Bassilisse) već je spomenuta; jednako tako u njima se često pojavljuju egzotični sporedni likovi poput ‘životinjskih’ Afrikanaca ili mudrih/zlih Azijata u skladu s tadašnjim razmišljanjem.

U središtu se, međutim, uglavnom nalaze ambivalentni likovi milijunaša s velikim porivom za moć i sa slabim ukusom, likovi što stoje u genealogiji Kubinova Herkulesa Bella (v. gore). Jedan od njih je i Thomas Bezug u Stroblovu romanu *Eleagabal Kuperus*. Daleko prije Mr. Burnsa u seriji *The Simpsons* koji zatamnjuje Sunce ne bi li stanovnicima Springfielda skupo prodavao svoju električnu energiju, taj kapitalistički zlikovac želi monopolizirati zrak na Zemlji i na taj ga način učiniti robom:

To zajedničko vlasništvo svih koje si Vi morate prisvojiti, jest zrak. Ili, bolje rečeno, kisik iz zraka nužan za disanje. [...] Vaša će zadaća biti da se toga, do sada zajedničkog dobra nad kojim nema vlasništva, domognete prije no što Vas u tome spriječi zakon.⁵³

U predodžbi fantastike opačine su proizvele konzekvencije kozmoloških dosega u kojima se artikuliraju fantazije nemoćnih suvremenika, a smisaona se

⁵¹ O tome usp. Wunberg: *Die Wiener Moderne*, str. 239 i d.

⁵² O tome usp. Max Nordau: *Entartung*, 2 Bde. Berlin 1892/93; Marianne Schuller: “‘Entartung’. Zur Geschichte eines Begriffs, der Geschichte gemacht hat”. U: Heidrun Kaupen-Haas, Christian Saller (ur.): *Wissenschaftlicher Rassismus. Analysen einer Kontinuität in den Human- und Naturwissenschaften*. Frankfurt/M. 1999, str. 123–137.

⁵³ Strobl: *Eleagabal Kuperus*, str. XXX.

cjelina, poremećena svjetskim ratom, često podupire pseudoznanstvenim i/ili ezoteričnim sredstvima. Tako se primjerice na kraju romana *Eleagabal Kuperus* imaginira kataklizma što stoji u tradiciji kometa iz Nestroyeva komada *Lumpazivagabundus*: tamni planet što juri prema Zemlji prijeti da će se s njom sudariti, situacija koja izaziva nastanak poznatih scenarija propasti svijeta: presudoreligiozna učenja spasa, masonski neredi, bakanalije i drugi ekscesi.

5. SINTEZA

1. Čvrsto je pravilo moderne književnosti da se propast svijeta može prikazati samo kao spriječena ili ne-totalna, jer mora ju preživjeti barem pripovjedač. To vrijedi i za prikazane tekstove književne fantastike u prvoj trećini 20. stoljeća čije su glavne teme i osnovni motivi zbog nedostatka prostora prikazani samo sumarno i u obrisima – jer opseg žanra obuhvaća znatno veći broj tekstova. U tom smislu retrospektivno ću prezentirati nekoliko općih opažanja (istodobno i kao neka vrsta otvorenog kraja – jer da bi se žanr književnosti na temu propasti svijeta mogao dostatno razraditi u germanističkom i komparatističkom kontekstu, bilo bi potrebno nekoliko disertacija).

2. Kao prvo, propast svijeta je u ranoj moderni izgubila svoju religioznu smislotvorbu kao apokalipsa ('objava'). Objavljuju se simptomi materijalne i spiritualne klonulosti epohe, no kataklizma ne vodi nužno – osim u decidirano ezoterijskim tekstovima Meyrinka i Spunde – do novog Jeruzalema, nego se čak može zapaziti zadovoljstvo u tekstovima što se propast svijeta uspjela spriječiti; ipak, mnogim je tekstovima svojstvena hilijastička čežnja za spasenjem. Učenje o spasenju svodi se često na povratak onome starom i provjerenom nakon grešnog i katastrofalnog prekida s tradicijom. To se treba promatrati i u kontekstu patosa Novog čovjeka u ekspresionizmu i drugim utopijama, koje su, s jedne strane, iz 'čeličnih oluja' Prvoga svjetskog rata izašle poremećene, da bi se istodobno, s druge strane, politički radikalizirale.

3. Grad fantastične književnosti između 1900. i 1933. se u smislu anti-moderne prikazuje kao grešni Babilon koji nužno mora propasti da bi se mogli razviti 'novi', to jest uglavnom prošlosti okrenuti načini života, čime se fantastika nenadano pozicionira u blizini reakcionarnih žanrova poput zavičajne književnosti (s kojom, primjerice u Stroblovim ranim djelima, postoje i faktični dodiri).

4. Brojni spomenuti autori potječu iz Habsburške Monarhije, često iz njezinih etnički miješanih područja poput Češke i Moravske. Iz takvih sredina oni razumljivo nisu mogli sa sobom ponijeti emfazu za multikulturalizam, nego radikalno mračne vizije propasti. One se lako mogu povijesno kontekstualizirati u razdoblju oko 1918. godine, u predvidljivom odnosno upravo provedenom svršetku austrijsko-njemačke dominacije na tim teritorijima.

5. Doslovno goruće teme vremena se perhorresciraju, to jest postaju predmetom književnog horora. Vrlo se jasno pritom vidi da lomovi razdoblja prije i poslije 1918. godine nisu poremetili samo znanstveno utemeljene modele objašnjavanja svijeta, nego su jednako tako bili izazov za imaginaciju. Duboka ambivalentnost što proizlazi iz tih tekstova, a što se najuvjerljivije može prikazati na temama kapitalizma i seksualnosti, naposljetku prelazi u iracionalističke modele tumačenja svijeta, pri čemu se ponajprije politika pokazuje u zagonetnom, okultnom svjetlu.

6. Kao što je spomenuto u vezi s Kubinom, velike priče kapitalizma i socijalizma nailaze na odbijanje, a umjesto njih nude se reakcionarna, nacionalistička, očito radikalna 'rješenja'. Brojnim autorima bit će to i početak puta što će ih odvesti u naručje nacionalsocijalizma: Hanns Heinz Ewers će, primjerice, u 1930-im godinama napisati roman o nacističkom 'mučeniku' Horstu Wesselu, Karl Hans Strobl postat će pak važni nacistički kulturni funkcioner itd. *In nuce* mnogi ti tekstovi sadrže već elemente desno radikalnih ideologija tog vremena.

Zanimljivo je, s druge strane, opažanje kako se tradicionalne epistemologije, povijesti ideja i ideologije teško nose s lomovima moderne nakon 1900. godine i posebno s Prvim svjetskim ratom i njegovim radikalnim sistemskim promjenama, istodobno otvarajući vrata književnoj fantastici. Kada se Ernst Bloch kasnije zapita što može biti više fantastično od napada SA u noći i mogu li se tradicionalni duhovi uopće nositi s time,⁵⁴ njegovo bi se pitanje nedvojbeno moglo primijeniti i na lomove razdoblja između 1914. i 1919. godine: što je fantastičnije od Prvoga svjetskog rata i njegovih velikih bitki što je bezbrojnim ljudima više generacija predstavljalo istinski šok moderne? I što je fantastičnije od njemačke i austrijske inflacije u neposrednom poslijeratnom razdoblju – što je fantastičnije od novčanice od stotinu milijardi maraka koja je tiskana u Bremenu 1923. godine?⁵⁵

Naočigled tih fenomena fantastična književnost mora kapitulirati pred fantastičnom svakodnevicom te u mnogim svojim aspektima *nolens volens* pruža samo mimezu vremena što puca po šavovima, mimezu hitro šifriranu u nespretne trivijalne alegorije. Nije pritom riječ samo o površnom realizmu nego, štoviše, o bijegu iz realnosti i o pokušaju suočavanja s realnošću u ekscesu, poput neke vrste hiperbolične terapije eksperimentalnog karaktera – "pokusne stanice propasti svijeta", da se još jednom pozovem na često

⁵⁴ Ernst Bloch: "Technik und Geistererscheinungen" [1935]. U: E.B. *Verfremdungen I*. Frankfurt/M. 1962, str. 177–185.

⁵⁵ I jedan od najplodnijih suvremenih filozofa upozorio je na to na kojim 'fantastičnim' temeljima počiva 'realnost' i time dekonstruirao navedenu dihotomiju. Usp. Slavoj Žižek: *Welcome to the Desert of the Real*. London 2002, str. 12 i d.

citirane riječi Karla Krausa.⁵⁶ Jer, apokalipse se u romanima uglavnom mogu preživjeti i pritom simulirati, barem na površini, utjehu spasa (poput ljubavi, prisjećanja tradicije i stabilizacije), okolnost koju će u kasnijim međuratnim godinama sustići i nadomjestiti razorni⁵⁷ potencijal tih imaginacija.

S njemačkoga, po rukopisu,
preveo Marijan BOBINAC

LITERATURA

Bloch, Ernst 1962. "Technik und Geistererscheinungen [1935]". U: E. B. *Verfremdungen I*. Frankfurt/M., str. 177–185.

Bolterauer, Alice 2000. "'Gehn ma halt a bisserl unter...'" Der Weltuntergang als Thema der Literatur". U: Kaindl, Heimo i Ruhri, Alois (ur.) *Weltuntergänge. Ängste und Hoffnungen an einer Jahrtausendwende*. Graz.

Brittnacher, Hans R. 1994. *Ästhetik des Horrors. Gespenster, Vampire, Monster, Teufel und künstliche Menschen in der phantastischen Literatur*. Frankfurt/M.

Castoriadis, Constantin 1975. *L'institution imaginaire de la société*. Paris.

Demmelbauer, Josef 2003. "Vom absterbenden zum totalen Staat. Von der 'anderen Seite' Kubins zum 'Arbeiter' Jüngers". U: Hermann Weber (ur.) *Recht, Staat und Politik im Bild der Dichtung*. Berlin, str. 127–141.

Derrida, Jacques 1984. "No Apocalypse, Not Now". U: *Diacritics* 14/2 (ljeto), str. 20–31.

Eder, Franz X. 2009. *Kultur der Begierde. Eine Geschichte der Sexualität*. München.

Eisner, Lotte 1955. *Die dämonische Leinwand*. Wiesbaden.

Ewers, Hanns Heinz 1921. *Vampir. Ein verwilderter Roman in Fetzen und Farben*. München.

Fischer, Jens Malte 1978. "Deutschsprachige Phantastik zwischen Décadence und Faschismus". U: *Phaicon* 3, str. 93–130.

Freud, Sigmund 1980. "Massenpsychologie und Ich-Analyse". U: S. F. *Studienausgabe*. Ur. Alexander i Margarete Mitscherlich. Frankfurt, izd. IX, str. 65–134.

Freund, Winfried 1978. "Von der Aggression zur Angst. Zur Entwicklung der phantastischen Novellistik in Deutschland". U: *Phaicon* 3, str. 9–31.

Gerhards, Claudia 1999. *Apokalypse und Moderne. A. Kubins 'Die andere Seite' und E. Jüngers Frühwerk*. Würzburg.

Happ, Julia S. 2015. *Literarische Dekadenz. Denkfiguren und poetische Konstellationen*. Würzburg.

⁵⁶ Moj naslov odnosi se na poznati i mistificirani citat Karla Krausa iz njegova eseja *Franz Ferdinand und die Talente (Die Fackel)*, Nr. 400–403 od 10. 7. 1914, str. 1–4).

⁵⁷ Usp. Winfried Freund: "Von der Aggression zur Angst. Zur Entwicklung der phantastischen Novellistik in Deutschland". U: *Phaicon* 3 (1978), str. 9–31; Jens Malte Fischer: *Deutschsprachige Phantastik zwischen Décadence und Faschismus*. U: isto, str. 93–130.

Horn, Eva 2014. *Zukunft als Katastrophe*. Frankfurt/M..

Jameson, Frederick 1988. *Das politische Unbewusste. Literatur als Symbol sozialen Handelns*. Übers. von Ursula Bauer u.a. Reinbek.

Jünger, Ernst 1975. "Die Staubdämonen [1929]". U: E. J. *Alfred Kubin. Eine Begegnung*. Frankfurt, Berlin, Wien, str. 109–117.

Kayser, Wolfgang 1957. *Das Groteske. Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*. Oldenburg, Hamburg.

Kracauer, Siegfried 2012. "Werke". Ur. Inka Mülder-Bach i Ingrid Belke. Izd. 2,1: *Von Caligari bis Hitler [1947]*. Frankfurt/M., Berlin.

Kraus, Karl 1914. "Franz Ferdinand und die Talente". U: *Die Fackel*, br. 400–403, 10. srpnja, str. 1–4.

Kubin, Alfred 1975. *Die andere Seite. Ein phantastischer Roman*. München.

Mach, Ernst 1991. *Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum psychischen [1886]*. Reprint der 9. Aufl. 1922. Darmstadt.

Meyrink, Gustav 1982. "Walpurgisnacht. Roman". U: *Fledermäuse / Walpurgisnacht*. München, Wien, str. 167–378.

Nordau, Max 1892/1893. *Entartung*. 2. izd. Berlin.

Ruthner, Clemens 1993. *Unheimliche Wiederkehr. Interpretationen zu den gespenstischen Romanfiguren bei Ewers, Meyrink, Soyka, Spunda und Strobl*. Meitingen.

Ruthner, Clemens 1999. "Andererseits. Die deutschsprachige Phantastik des frühen 20. Jahrhunderts in ihrem kulturhistorischen Kontext". U: C. R. et al. (ur.) *"Der Demiurg ist ein Zwitter"*. A. Kubin und die deutschsprachige Phantastik. München, str. 165–191.

Ruthner, Clemens 2004. *Am Rande. Kanon, Kulturökonomie und die Intertextualität des Marginalen am Bsp. der (österreich.) Phantastik im 20. Jh.* Tübingen.

Ruthner, Clemens; Reber, Ursula; May, Markus (ur.) 2006. *Nach Todorov. Neuere Zugänge zu einer Definition des Phantastischen in der Literatur*. Tübingen.

Ruthner, Clemens 2006. "Vampirische Schattenspiele. F.W. Murnau's 'Nosferatu'". U: *Der Vampirfilm: Klassiker des Genres in Einzelinterpretationen*. Ur. Stephan Keppler i Michael Will. Würzburg.

Ruthner, Clemens 2018. *Habsburgs 'Dark Continent'. Postkoloniale Lektüren zur österreichischen Literatur und Kultur im langen 19. Jh.* Tübingen.

Schuller, Marianne 1999. "'Entartung'. Zur Geschichte eines Begriffs, der Geschichte gemacht hat". U: Kaupen-Haas, Heidrun / Saller, Christian (ur.): *Wissenschaftlicher Rassismus. Analysen einer Kontinuität in den Human- und Naturwissenschaften*. Frankfurt/M., str. 123–137.

Sontag, Susan 1978. *Illness as Metaphor*. New York.

Soyka, Otto 1923. *Eva Morsini. Die Frau, die war...* Roman. München.

Spunda, Franz 1921. *Devachan*. Magischer Roman. Wien, Prag, Leipzig.

Strobl, Karl Hans 1918. *Eleagabal Kuperus [1910]*. Roman. München.

Strobl, Karl Hans 1920. *Umsturz im Jenseits*. Phantastischer Roman. München.

Thomsen, Christian W. / Fischer, Jens Malte (ur.) 1980. *Phantastik in Literatur und Kunst*. Darmstadt.

Wille, Werner 1930. *Studien zur Dekadenz in Romanen um die Jahrhundertwende*. Greifswald.

Williams, Raymond 1977. *Marxism and Literature*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Wunberg, Gotthart (ur.) 1981. *Die Wiener Moderne*. Stuttgart.

Žižek, Slavoj 2002. *Welcome to the Desert of the Real*. London: Verso.

SUMMARY

“TRIAL STATIONS FOR THE END OF THE WORLD”. APOCALYPTIC SCENARIOS IN GERMAN-LANGUAGE FANTASY LITERATURE AROUND THE FIRST WORLD WAR

Undoubtedly, German-language fantasy literature which saw great flourishing in the first third of the twentieth century, did not belong to the German canon, but was predominantly a short lived consumerist literature nowadays mostly forgotten. It arose simultaneously with, but also beyond the cultural documents of the impending evil, the works so well known even today, such as Kafka's short story “In

der Strafkolonie” (“In the Penal Colony”), Kraus's play *Die letzten Tage der Menschheit* (*The Last Days of Mankind*), or the painting *Apokalyptische Landschaften* (*Apocalyptic Landscapes*) by the expressionist artist Ludwig Meitner. In conjunction, these narratives of doom thematize political, social and cultural upheavals. In their own way, these narratives concern radical changes in the society stemming from the First World War and the questions of the loss of subjectivity in a new mass society of the uncontrollable growth of cities and turbocapitalism, problems of sexual identity and sexuality, radical political movements and the violent demise of the great European empires. These texts, spurred by Alfred Kubin's creativity feature important material that, on the backdrop of literary irrationalism and anti-rationalism, offers an insight into the “collective imaginary”, that is, the “collective unconscious” of the times.

Key words: German-speaking speculative fiction (first third of 20th century), narratives of the apocalypse, horror literature, Alfred Kubin, Hanns Heinz Ewers, Karl Hans Strobl